

УДК: 37.013.42

В. М. Тугай

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНИХ ВЗАЄМИН МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

© Тугай В. М., 2015

<http://orcid.org/0000-0002-1868-4047>

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.34174>

У статті зосереджено увагу на проблемі виховання толерантних взаємин молодших школярів. На основі аналізу теорії та практики реалізації завдань формування толерантності учнів початкових класів, були виявлені стійкі, повторювані зв'язки (закономірності) між окремими станами та компонентами процесу формування толерантності молодших школярів, які обумовлюють їх упорядковану зміну. Наведено критерії, які є визначальними у вихованні толерантних взаємин у учнів початкової школи. Визначено роль учителя у вихованні толерантності дітей молодшого шкільного віку.

Ключові слова: толерантні взаємини, молодші школярі, спілкування, «особлива емоційність», колектив.

Тугай В. Н. Особенности воспитания толерантных взаимоотношений младших школьников.

В статье сосредоточено внимание на проблеме воспитания толерантных взаимоотношений младших школьников. На основе анализа теории и практики реализации задач формирования толерантности учащихся начальных классов, были выявлены устойчивые, повторяющиеся связи (закономерности) между отдельными состояниями и компонентами процесса формирования толерантности младших школьников, которые обуславливают их упорядоченную смену. Приведены критерии, которые являются определяющими в воспитании толерантных взаимоотношений у учащихся начальной школы. Определена роль учителя в воспитании толерантности детей младшего школьного возраста.

Ключевые слова: толерантные взаимоотношения, младшие школьники, общение, «особая эмоциональность», коллектив.

Tugay V. N. Features tolerantna relationship education to younger children.

One of the sharpest problems of modernity is the culture of communication. So one of the important directions of the educational process primary school is upbringing of a tolerant personality. There is a contradiction between the need to make education of tolerant mutual relations of pupils of initial classes and the insufficient study of this problem in the educational process. The article focuses on the problem of education of tolerant mutual relations of Junior schoolchildren. Based on the analysis of the theory and practice of realization of tasks of formation of

tolerance of students of primary classes were found to be persistent, recurring ties (regularities) between individual States and components of the process of formation of tolerance of Junior schoolchildren, which cause their orderly change. The criteria that are crucial in the upbringing of tolerant relationships in elementary school students. Defined the teacher's role in teaching tolerance to children of primary school age.

Key words: *tolerant relationships, younger students, communication, "special emotion", the collective.*

Постановка проблеми та її актуальність. Однією з найгостріших проблем сьогодення є культура спілкування. Тому одним із актуальних напрямів виховного процесу початкової школи є виховання толерантної особистості. Виникає суперечність між необхідністю здійснювати виховання толерантних взаємин учнів початкових класів та недостатнім вивченням цієї проблеми у навчально-виховному процесі.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблема толерантних взаємин як однієї з провідних якостей особистості на сучасному етапі розвитку суспільства є предметом вивчення філософії, соціології, психології, культурології та інших наук.

Різні аспекти ціннісного ставлення до людини досліджували Г. Балл, І. Бех, О. Бодальов, Л. Виготський, В. Киричок, В. Семиченко, К. Чорна та ін.

Аналіз наукової літератури свідчить, що до толерантності, взаємної поваги і співробітництва закликали гуманісти Ф. Вольтер, А. Дістервег, А. Маслоу, П. Рікер та ін.

Науково-теоретичний аналіз стану розвитку толерантності учнів початкової школи продемонстрував, що на цей процес справляють свій вплив особливості цієї вікової групи, які стали предметом наукового дослідження у працях Л. Божович, Л. Виготського, В. Давидова, В. Зенковського, Я. Коломинського, О. Леонтьєва, В. Сухомлинського, Г. Цукерман та ін.

Спираючись на дослідження зазначених вище науковців, можемо дійти висновку, що учні початкової школи як об'єкт дослідження у межах проблеми виховання толерантних взаємин вивчаються значно рідше.

Мета – проаналізувати особливості молодшого шкільного віку у контексті виховання толерантних взаємин учнів початкової школи. Визначити

головні характеристики молодшого шкільного віку та чинники, які впливають на взаємини дітей початкової школи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як показали дослідження, виховання толерантних взаємин молодших школярів є тривалим, неперервним і багатофакторним процесом, що вимагає педагогічно вивірених та особистісно-орієнтованих підходів у відповідності з їхніми віковими особливостями. Необхідно зазначити, що психологічні риси молодшого шкільного віку (6 (7) – 10 (11) років) посідають чільне місце в теоретичних і емпіричних роботах педагогів та психологів.

Постійний інтерес дослідників до розвитку особистості в даній віковій період обумовлений тим, що саме в цьому віці формуються особистісні новоутворення, які значною мірою визначають подальше інтелектуальне й духовно-моральне становлення учня.

Як стверджують науковці (Л. Божович, Л. Виготський, В. Давидова, В. Зенковський, Я. Коломинський, О. Леонтєва, В. Сухомлинський, Г. Цукерман та інш.), основними характеристиками молодшого шкільного віку є :

- перебудова пізнавальних процесів та розвиток довільної уваги, сприйняття, пам'яті; перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення; формування системи конкретних понять;
- розвиток саморегуляції, формування вольових характеристик, розвиток самооцінки на основі оцінки референтних осіб (насамперед, учителів);
- розвиток упевненості в собі, компетентності, якщо є підтримка з боку референтних осіб; розвиток невпевненості, зневіри у власних силах, втрати інтересу до навчання – якщо переважає критичне ставлення з боку дорослих;
- оволодіння вміннями читати, писати, рахувати, накопичувати знання; зростання рівня навичок домашньої праці [3].

Однією з найважливіших особливостей психологічного розвитку молодшого школяра є її «особлива емоційність» [10], коли з'являються нові форми співпереживання, співчуття дій і станів іншої особи, без чого були б неможливі складні форми спілкування і толерантної взаємодії. Вихованню толерантних взаємин учнів сприяють емоційні стани, пов'язані зі сприйманням, оцінкою іншої людини, а також переживання, спричинені ставленням інших до

своєї особистості. Відчуваючи радість від спілкування з іншими, захоплюючись ними, піклуючись про них, засмучуючись їхніми невдачами, відчуваючи свою потребу іншим, дитина набуває індивідуальний моральний досвід, вчиться бути толерантною, гуманною стосовно інших людей і себе.

Завдяки чутливості та вразливості, обумовленим переважанням чуттєво-емоційного пізнання світу, у процесі спілкування інтенсивно збагачується емоційний досвід дітей, при цьому в наявності імпульсивність та безпосередність в поведінці молодших школярів. Тому одним з важливих завдань молодшого шкільного віку є перетворення імпульсивної поведінки, що спонукається емоціями та враженнями, в довільну, що означає перехід від зовнішньої до внутрішньої регуляції, можливості вибору і контролю власної поведінки.

Це перетворення відбувається в середовищі школи, як особливому соціальному просторі, для якого характерним є соціальна й культурна структурованість, наявність ключових осіб (педагогів), значне зростання інформаційних потоків пізнавального і загальнокультурного характеру.

Роль учителя в формуванні толерантності учнів важко переоцінити, адже педагог для молодшого школяра є носієм певного культурного сенсового рівня, який транслюється в індивідуальні, внутрішні відносини дитини до дійсності, є прикладом ставлення до себе і інших людей. Приклад першого вчителя, його поведінка надовго стає нормою, еталоном, мірилом в оцінці взаємин учнів і переносяться у сферу дитячого спілкування. Особливо яскраво це простежується на початку навчання: першокласники повністю визнають авторитет учителя, майже беззастережно приймають його оцінки. Навіть характеризуючи себе як особистість, молодший школяр в основному лише повторює те, що про нього говорить педагог. Ця роль наділяє учителя великим впливом на школяра, на розвиток його особистості, сприяє її емоційному, інтелектуальному і моральному розвитку. Довірливість і відкритість у спілкуванні з учителем створюють гарні умови для формування толерантності дитини, але вимагають від педагога великої відповідальності, професійної компетентності, постійного морального контролю над своїми діями і проявами почуттів. Важливим завданням педагога є створення доброзичливої атмосфери в класі, толерантного простору, ситуації успіху та взаємодопомоги між дітьми. Почуття поваги до вчителів і товаришів, почуття терпимості, емпатія, любов до

ближнього формуються тільки в тому випадку, якщо колектив організований вчителем так, що виховує толерантні норми поведінки, які стають необхідною умовою нормального життя всього класу.

На основі аналізу теорії та практики реалізації завдань формування толерантності учнів початкових класів, були виявлені стійкі, повторювані зв'язки (закономірності) між окремими станами та компонентами процесу формування толерантності молодших школярів, які обумовлюють їх упорядковану зміну:

- обумовленість формування толерантності молодших школярів потребами суспільства і держави в особистості, яка здатна будувати відносини з іншими людьми на толерантній основі, вирішувати деструктивні конфліктні ситуації через повагу, розуміння і прийняття іншої точки зору;

- залежність успішності процесу формування толерантності молодших школярів за допомогою педагогічного спілкування від моделі, спрямованої на формування толерантного свідомості і поведінки, розвиток здатності виявляти толерантні емоції і почуття

- сформованість толерантності молодших школярів залежить від професійної компетентності вчителів початкових класів, від змістовності навчальної інформації, реалізованої в початковій загальноосвітній школі.

Толерантне ставлення до людей у молодших школярів спочатку має нестійкий, ситуативний характер. Вони будують з оточуючими в залежності від їхнього ставлення до себе або у відповідності зі своїм емоційним станом. Завдання педагога перевести відносини до оточуючих з ситуативного на принциповий рівень. Ставлення до оточуючих трансформується в толерантність як якість особистості лише за умови його глибокого усвідомлення.

Таким чином, процес виховання толерантних взаємин учнів початкових класів повинен будуватися педагогом з урахуванням специфіки молодшого шкільного віку, мати цілеспрямований, комплексний характер і ґрунтуватися на дотриманні низки основоположних принципів, що забезпечують реальну дієвість у формуванні толерантності молодших школярів.

До загально педагогічних принципів виховання толерантних взаємин учнів початкових класів, на наш погляд, необхідно віднести:

- принцип цілеспрямованості, що вимагає в процесі формування толерантності молодших школярів чіткого усвідомлення мети, очікуваного результату виховних впливів, що дозволяє всебічно зважувати всі чинники, які впливають на даний процес, та спрямовувати механізми управління на досягнення поставлених цілей;

- принцип наступності, послідовності і систематичності, який передбачає формування толерантності учнів на основі логічно обґрунтованої системи поетапного включення школярів у відповідності з їхніми віковими та індивідуальними особливостями в процес осмислення і освоєння толерантних цінностей;

- принцип культуровідповідності, тобто виховання толерантності особистості з урахуванням етнопсихологічних і етнопедагогічних рис культури, під впливом якої відбувається процес формування особистості дитини;

- принцип урахування індивідуальних особливостей дитини, що передбачає збереження і підтримку цілісності, своєрідності, особливості, несхожості кожного вихованця у процесі педагогічного спілкування, врахування неповторності особистісних рис учня у виборі тактики виховних впливів з метою формування толерантності;

- принцип орієнтованості на формування в єдності знань, умінь, навичок, свідомості та поведінки, що забезпечує формування толерантності учнів у єдності пізнавального, емоційно-почуттєвого і поведінкового компонентів з урахуванням сукупності внутрішніх та зовнішніх, стосовно особистості, умов виховання;

- принцип діалогічної взаємодії педагогів і учнів, що спрямовує на організацію педагогічної взаємодії, у процесі якого суб'єкти освітнього процесу прагнуть до взаєморозуміння і безконфліктного узгодження своїх позицій, створення сприятливої атмосфери, рівноправності сторін, взаємної поваги, прийняття і співпереживання.

Специфіка молодшого шкільного віку детермінує побудову процесу виховання толерантних взаємин учнів на основі принципів:

- емоційної відкритості, акцентує увагу на тому, що ціннісні орієнтації молодших школярів, зокрема і толерантні, виступають, передусім, у формі переживання. У зв'язку з цим процес формування толерантності учнів

початкових класів передбачає організацію різнобічної позитивної і емоційно забарвленої взаємодії дітей і педагогів у процесі педагогічного спілкування;

- створення ситуації успіху вдало здійснюється в ході колективної діяльності, що дозволяє гармонізувати стосунки дитини та дитячого співтовариства шляхом створення морального клімату колективу, побудови толерантних учнівських взаємин як найважливішої умови досягнення поставлених цілей;

- особистого прикладу і педагогічної підтримки, що враховує значущість і високий авторитет учителя початкових класів і передбачає готовність педагога до реалізації в процесі педагогічного спілкування толерантно - орієнтованого підходу, організацію психолого-педагогічної підтримки та психологічної захищеності всіх членів учнівського колективу. Поведінка вчителя розглядається як зразок толерантності: «Щоб виховувати толерантність інших, треба самому бути прикладом толерантності» (Б. Вульфів) [5];

- урахування позитивного впливу громадської думки (референтних дорослих, однолітків), що передбачає стимулювання моральних вчинків дітей шляхом задоволення їхньої потреби в схваленні, створення умов для реалізації молодшим школярем толерантної поведінки, що схвалюється учителем та однокласниками. Потреба в повазі, сприйнятті інших формується у молодших школярів під впливом позитивного образу свого «Я»: якщо сукупні судження батьків, учителів, однокласників формують уявлення про самого себе як про добру, терплячу, турботливу, чуйну, толерантну людину, то учень прагне підтримувати в очах оточуючих позитивну думку про себе.

Виділення зазначених вище закономірностей і принципів дозволить визначити механізми та психолого-педагогічні умови, що сприяють вихованню толерантних взаємин молодших школярів у навчально-виховному процесі.

Висновки і перспективи дослідження. Таким чином, нами проаналізовано особливості молодшого шкільного віку у контексті виховання толерантних взаємин учнів початкової школи. Встановлено, що проблема толерантних взаємин молодших школярів стала предметом вивчення низки науковців (Л. Божович, Л. Виготського, В. Давидова, В. Зенковського, Я. Коломинського, О. Леонтьєва, В. Сухомлинського, Г. Цукерман та інш.).

З'ясовано, що провідним чинником, який впливає на розвиток толерантних взаємин молодших школярів, є їхнє включення в середовище школи як особливий соціальний простір, для якого характерними є соціальна й культурна структурованість, наявність ключових осіб (педагогів), значне зростання інформаційних потоків пізнавального й загальнокультурного характеру. Виховання толерантних взаємин в учнів початкових класів у процесі педагогічного спілкування вимагає врахування психологічних особливостей молодшого шкільного віку (виникнення «внутрішньої позиції», здатності до довільної регуляції поведінки, переважання чуттєво-емоційного аспекту пізнання світу, великої сугестивності, вразливості, сприйнятливості до засвоєння загальнолюдських цінностей, потреби в схваленні з боку старших і ровесників, схильності робити правильні вчинки на очах у вчителя та інших значущих дорослих тощо) і відбувається за допомогою включення молодших школярів у педагогічне спілкування, що ґрунтується на соціально-педагогічних закономірностях і з опорою на принципи цілеспрямованості, наступності, послідовності і систематичності, культуровідповідності, врахування індивідуальних особливостей дитини, зорієнтованості на формування в єдності знань, умінь, навичок, свідомості та поведінки, діалогічної взаємодії педагогів і учнів, емоційної відкритості, створення ситуації успіху в процесі колективної діяльності, особистого прикладу і педагогічної підтримки, врахування позитивного впливу громадської думки.

Здійснений теоретико-методологічний аналіз розглянутої проблеми підготував необхідну базу для створення й апробації структурно-функціональної моделі виховання толерантних взаємин молодших школярів у навчально-виховному процесі .

Література

1. Антипова Е. Полікультура і толерантність у системі освіти // Психолог. – № 18-19. – С. 2-4.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності : наук. видання / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2006. – 272 с.
3. Божович, Л. І. Личность и ее формирование в детском возрасте / Л. И. Божович. – М., 1968.
4. Виготський Л. С. Детская психология / под редакцией Д. Б. Эльконина,

Собрания соч. : в 6-ти т. – М. : Педагогика, 1984. – Т. 4. – 432 с.

5. Вульфів Б. З. Воспитание толерантности: сущность и средства / Б. З. Вульфів // Внешкольник. – 2002. – № 6. – С. 12-16.

6. Гончаренко Л. А., Кузьменко В. В. Виховання толерантності – запорука діалогу культур // Педагогіка толерантності. – 2004. – № 4. – С. 11-14.

7. Дьяченко В. К. Сотрудничество в обучении: о коллективном способе учебной работы // Кн. для учителя. – М. : Просвещение, 1991. – 192 с.

8. З педагогікою толерантності в третє тисячоліття // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3-4. – С. 4-6.

9. Ильченко Л. Педагогика поликультурности и толерантности // Дошкольное воспитание. – 2004. – № 8. – С. 24-26.

10. Лекторский В. А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46-54.

11. Люблинская А. А. Учителю о психологии младшего школьника: пособие для учителя. / А.А. Люблинская - М.: Просвещение, 1977. – 224 с.

12. Ненько І.Я. Толерантність означає не просто терпіти «інакшість», а відчувати задоволення від сусідства з нею // Педагогіка толерантності. – 2001. – № 1. – С. 132-135.